

komt, wie de ordonnantiën 'in eerste aanleg' ontworpen heeft c.q. hebben. Met Van Heijnsbergen verwerpt de auteur de overlevering, dat Viglius van Aytta de oorspronkelijke 'auteur' van de criminele ordonnantiën zou zijn geweest. Voor het door haar vermoede auteurschap van Christophe d'Assonleville (70) draagt zij supposities, geen directe bewijzen aan. Dat te beproeven ware mijns inziens alleen langs de weg van archiefonderzoek mogelijk geweest, ook al zou ook dan geen positief resultaat bij voorbaat gegarandeerd zijn geweest.

Niet meer *en détail* kunnende gaan luidt mijn globale conclusie, dat de auteur, puttend uit oudere en nieuwere historische en historisch-juridische literatuur alsmede uit bestaande bronnenuitgaven, mede door het toevoegen van eigen inzichten en het leggen van eigen verbanden een zeer leesbaar samenvattend overzicht biedt van een niet gering aantal facetten van de criminele ordonnantiën.

Nochtans blijft een aantal vragen ook na lezing ervan 'open'. Mijns inziens zou alleen langs de weg van archiefonderzoek te beproeven zijn een antwoord daarop te vinden.

O. Moorman van Kappen

Spinoza, *Briefwisseling*, vertaald uit het Latijn en uitgegeven naar de bronnen alsmede van een inleiding en van verklarende en tekstkritische aantekeningen voorzien door F. Akkerman, H. G. Hubbeling [en] A. G. Westerbrink (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1977, 20x 12½cm, 544 blz., f39,50 (geb.); voor leden van de Wereldbibliotheek-vereniging en de vereniging het Spinozahuis f31,90).

De 300ste sterfdag van Benedictus de Spinoza op 21 februari 1977 is niet ongemerkt voorbijgegaan. De Internationale school voor wijsbegeerte te Leusden organiseerde van 27 juni tot 2 juli 1977 een studieconferentie over Spinoza's ethica en het Centrum voor de studie van de Verlichting van de Vrije Universiteit te Brussel wijdde op 25 en 26 november van hetzelfde jaar een colloquium aan zijn politieke filosofie. 'De volledige tekst van de referaten van het colloquium alsook de synthese... zal worden gepubliceerd in een dubbel nummer van het Tijdschrift voor de Studie van de Verlichting', aldus de circulaire die opriep tot deelname. Ook de massamedia besteedden aandacht aan de grote filosoof. De televisie zond zelfs een documentaire over hem uit. En op de grote dag zelf vond in Den Haag een herdenkingsbijeenkomst plaats waarbij voordrachten werden gehouden door prof. dr. H. G. Hubbeling (Groningen), prof. dr. A. Naess (Oslo) en Theun de Vries (Amsterdam). Bij die gelegenheid werd voorts een exemplaar van het thans voor ons liggende eerste deel van een nieuwe Nederlandstalige uitgave van Spinoza's werken aangeboden aan de burgemeester van 's-Gravenhage. Het boek bevat behalve Spinoza's briefwisseling - voorzover bewaard - een verantwoording door Akkerman (9-23), een lijst van afkortingen (24-25), een inleiding over Spinoza's leven en werk (29-40), gegevens over zijn correspondenten (41-48) en een 'Overzicht van het leven van Spinoza volgens de verschillende bronnen' (49-67), verklarende aantekeningen bij de tekst c.q. vertaling van de brieven (433-513), opmerkingen over de teksten van de brieven (514-534) met een lijst van emendaties ten opzichte van de tekst in Gebhardts editie (535-537), alsmede een register van persoonsnamen (538-544). De bladzijden 29-67 zijn verzorgd door Hubbeling, de opmerkingen over de teksten zijn - op enkele van Westerbrink na - van de hand van Akkerman, de verklarende aantekeningen zijn grotendeels geschreven door Hubbeling (maar ook Akkerman heeft er substantieel toe bijgedragen); enkele zijn afkomstig van Westerbrink, die voorts het register samenstelde.

De correspondentie bestaat uit 88 brieven en 'brieven', 50 van en 37 aan Spinoza en één van Lambertus van Velthuysen aan Jacob Ostens (nr. 42); 62 daarvan zijn oorspronkelijk in het Latijn geschreven en hier alleen in vertaling afgedrukt, 26 in het Nederlands. Van 75 van deze brieven zijn twee versies bekend: die van Spinoza's *Opera Posthuma* en die van *De nagelate schriften*, beide daterend van 1677. De overige zijn pas later in druk verschenen. Zo recentelijk nog de *Brief van Spinoza aan Lodewijk Meijer, 26 juli 1663* uitgegeven door A. K. Offenbergh (een fraaie facsimile-editie met transcriptie, vertaling, inleiding en commentaar, in 1975 verschenen als publikatie van de universiteitsbibliotheek te Amsterdam, Singel 425, en aldaar voor f25,- te verkrijgen). Van 13 brieven van Spinoza en 7 van zijn correspondenten is nog een handschrift bekend. Bij de bewerking van het onderhavige boek is de volgende stelregel toegepast: 'de Latijnse brieven, die wij alleen uit de zeventiende-eeuwse uitgaven kennen, zijn uit de editie van Gebhardt vertaald... Wanneer tevens originelen of oude kopieën bewaard zijn, is bij iedere brief afzonderlijk gekozen welke versie moest worden vertaald. De tien Nederlandse brieven waarvan autografen bewaard zijn of waarvan de originele tekst op andere wijze bekend is, zijn hier in hun oorspronkelijke Nederlands weergegeven' (14). Dit lijkt mij een aanvaardbaar procédé. 'De overige oorspronkelijk in het Nederlands geschreven brieven zijn uit het Latijn van de *Opera Posthuma* vertaald, waarbij de bewerkte versie van *De nagelate schriften* zorgvuldig in het oog gehouden en zoveel mogelijk benut is' (14). Hier heb ik wat meer moeite mee. Akkerman heeft immers zelf aannemelijk gemaakt dat de tekst van de 'bewerkte versie van *De nagelate schriften*' (14) 'minstens zo dicht' bij het niet bewaarde origineel staat 'als de Latijnse vertaling in de *Opera Posthuma*, al zijn ze dan ook geen van beide authentiek' (13). Het overnemen van de tekst van deze brieven uit *De nagelate schriften* met vermelding van eventuele varianten in de *Opera Posthuma* - wat mij aantrekkelijker had geleken - zou echter voor 'het Nederlands lezende publiek', waaraan men een zo leesbaar mogelijk boek heeft willen bieden (14), het nadeel van geringere toegankelijkheid van de tekst hebben gehad: het aantal bladzijden met zeventiende-eeuws Nederlands zou immers drastisch zijn vermeerderd. Maar door het toevoegen van tekstverklarende voetnoten zou hier wellicht toch een redelijk compromis tussen leesbaarheid en 'authenticiteit' te bereiken zijn geweest.

Men behoeft bij een uitgave als de onderhavige het publiek niet te onderschatten, want eenvoudige lectuur vormt Spinoza's correspondentie bepaald niet. Ik heb er in het verleden wel eens in gegrasduind, Akkerman - die het leeuwedeel van de vertaling voor zijn rekening heeft genomen - heeft mij toen hij aan dit boek werkte wel eens iets over zijn arbeid verteld, maar hoe delicaat de taak van de vertalers moet zijn geweest, realiseerde ik mij pas bij het doorlezen van deze uitgave. Vrij eenvoudig vertaalbare praktische mededelingen zijn immers in de minderheid. Het grootste deel van Spinoza's correspondentie betreft ingewikkelde en vaak zeer technische problemen van theologische, wijsgerige en (met name natuurwetenschappelijke aard. Door hun in het algemeen zeer leesbare vertaling en de verhelderende toelichtingen hebben de drie Groninger geleerden samen met de uitgever - die het boek voor een heel civiele prijs op de markt heeft gebracht - Spinoza's nagedachtenis op een waardige wijze geëerd en zijn werk voor een groter publiek beter toegankelijk gemaakt. Dat niet alleen de geïnteresseerde leek maar ook de wetenschap van dit boek profijt zal trekken, lijdt voor mij geen enkele twijfel.

Wanneer ik naast mijn waardering voor dit mooie boek een punt van kritiek laat horen, dan betreft dat de wijze waarop de erin vervatte informatie verpakt is. Doordat bij de brieven geen voetnoten zijn geplaatst die niet tevens voorkomen in de zeventiende-eeuwse uitgaven, zijn de tekstkritische aantekeningen, aanvullingen en opmerkingen in de tekst ver-

werkt dan wel - evenals de aantekeningen ter verklaring van de inhoud - achter in het boek geplaatst. Dit is vermoedelijk zowel gebeurd om de prijs van het boek te drukken als om de lezer niet te storen bij de lectuur. Indien dit laatste de enige reden is geweest, dan heeft die bij mij een averechtse uitwerking gehad. Dat door deze werkwijze in de moderne Nederlandse vertaling zo nu en dan zinnen en zinsneden in het zeventiende-eeuws van *De nagelate schriften* voorkomen, deert mij nauwelijks, maar ik zou mij kunnen voorstellen dat het anderen wel hindert. Het tussen « » afdrukken van een uitvoerige variant van de daaraan voorafgaande tekst (90, 96, 233) stoort mij meer. En bepaald irritant vind ik het dat men om van de overige tekstkritische en van de verklarende opmerkingen kennis te nemen, voortdurend heen en weer moet bladeren, doordat ze in twee aparte reeksen achter in het boek zijn geplaatst. Dit euvel - dat ik het een euvel noem, mag men opvatten als een compliment voor het gebodene - zou al geringer zijn geweest, wanneer in de kopregels bij de verklarende en de 'textuele' aantekeningen was vermeld op welke bladzijden deze betrekking hebben. Overigens zal dit degene die zich, anders dan ik, niet interesseert voor de opmerkingen over de teksten, veel minder storen. Niettemin had ik de opmerkingen over de teksten liever als voetnoten geplaatst gezien.

Bij het doorlezen van een zo omvangrijk werk als deze briefwisseling komen natuurlijk wel eens twijfels en vragen op. Was het niet beter geweest de vaak moeilijk te vertalen en mijns inziens ook niet altijd bevredigend weergegeven titulatuur in de (tenslotte niet van Spinoza afkomstige) opschriften maar onvertaald te laten? Zou het niet de voorkeur hebben verdiend in het zeventiende-eeuwse Nederlands een aantal afkortingen op te lossen? Heeft het enige zin om in *gedrukte* teksten de in *geschreven* zeventiende-eeuwse stukken veelvuldig voorkomende 'u-Bogen' weer te geven? (Dit teken dient om de *u* te onderscheiden van andere daarop lijkende letters of combinaties van letters (n, i bijvoorbeeld) en ik kan mij niet herinneren het in enige gedrukte tekst uit die tijd systematisch toegepast te hebben gezien). Waarom is op pagina 47 Graevius' sterfjaar (1703) niet vermeld? Hij werd in 1661 beroepen op de Utrechtse 'eloquentiae et historiarum professio' ofwel de 'professie Historiarum et Politices' - aldus respectievelijk de *Acta* van de academische senaat en de resolutiën van de vroedschap (G. W. Kernkamp, ed., *Acta et decreta senatus... en andere bescheiden betreffende de Utrechtsche Academie*, I (Utrecht, 1936) 356 en 360). Betekent 'medecin' (295) inderdaad 'man van wetenschap' (487) - ik heb deze notie in geen woordenboek kunnen vinden - of zou deze aanduiding (in weerwil van Willem Meijer en H. J. Coert) iets te maken kunnen hebben met Spinoza's 'paramedisch beroep' van lenzenslijper, met zijn bemoeiingen met de fysiologie, zijn belangstelling voor de geneeskunde? Wordt achter Van Velthuysens aanduiding van Spinoza's *Tractatus Theologico-Politicus* als *Discursus theologo-politicus* (267) niet te veel gezocht (482)? Dit soort onnauwkeurigheden komt men in zeventiende-eeuwse wetenschappelijke geschriften immers zo dikwijls tegen. Zou in plaats van 'denken' (33, r. 21) 'meningsuiting' niet exacter zijn (vergelijk ook 482)? En wat de vertaling betreft: zou 'juris formam' niet beter dan als 'juridische vorm' (289) als 'rechtskracht' vertaald kunnen worden? Ware 'id ad me non pertinet' niet weer te geven als 'is voor mij van geen belang' of 'doet voor mij niet terzake' (in plaats van 'gaat mij niet aan' (324, 2e al.))?

Het boek is niet alleen inhoudelijk maar ook uiterlijk goed verzorgd: gedrukt op uitstekend papier - zelfouten ben ik sporadisch tegen gekomen - en gebonden in een mooie linnen band. Tenslotte nog een wens. Zou bij een eventuele herdruk niet een poging gewaagd kunnen worden om J. H. Leopolds inderdaad 'fraai geformuleerde karakteristiek' (20) van Spinoza's Latijnse stijl te vertalen? Al zal het niet gemakkelijk zijn dit Latijn adequaat in het Nederlands te herscheppen, gezien het publiek waarop deze uitgave mikt, is het hopelijk niet te veel gevraagd.

Theo Veen

F. Dumont, *Beaumont en Hainaut. Un chapitre inédite son histoire. La succession d'Espagne et le règne de Max-Emmanuel, électeur de Bavière (1701-1714)* (Collection Histoire, série in-8°, nr. XLI; Brussel: Crédit communal de Belgique/Gemeentekrediet van België, 1975, 136blz.,400BF.).

Werken met een topografische en logisch beperkte opzet als het onderhavige verdienen niet zelden meer aandacht dan hun titel op het eerste gezicht laat vermoeden. Het gaat hier weliswaar slechts om de lotgevallen van een zéér kleine stad in Spaans Henegouwen (huidige Belgische provincie Henegouwen, arrondissement Thuin, fusiegemeente met Barbençon, Leugnies, Leval-Chaudeville, Renlies, Solre-Saint-Géry, Strée en Thirimont), maar het plaatsje situeerde zich tijdens de bestudeerde periode - en tijdens het laatste derde van de zeventiende eeuw - in een gebied dat de speelbal geweest is van de grote militaire operaties en de politieke koehandel van de Europese grootmachten in het kader van de oorlogen van Lodewijk XIV van Frankrijk en van de Spaanse successieoorlog, omstandigheden die déze lokale geschiedenis al dadelijk naar een hoger plan tillen. Nu zijn de grote lijnen van de toenmalige staatkundige Europese en Zuidnederlandse geschiedenis vrij goed bekend geraakt, de meer lokale lotgevallen van onze gewesten zijn echter heel wat minder bekend gebleven. Hieruit volgt dat aan het 'plaatselijke' luik van de inhoud van onderhavig boek, omwille van zijn staalkaart-karakter, ook door niet-lokaal-geïnteresseerden enige aandacht mag worden besteed. Wanneer wij alludeerden naar de zeventiende eeuw, dan deden wij dit omdat het boek duidelijk een vervolg is van wijlen F.D.'s, in dezelfde reeks (nr. XXVIII, 1970) verschenen *Quand Beaumont appartenait au Grand Roi. Contribution à l'histoire du Hainaut français et de la presque île de Chimay depuis 1684 jusqu'à 1698* (cf. *BMGN*, LXXXVI (1971) 271). Opzet en verwerking van de stof in dit nieuwe boek komen bij de ingewijden bijgevolg erg bekend over. Specialisten van de nieuwetijdse stadsgeschiedenis weten wat men van de door de auteur gebruikte bronnen (143-144) mag verwachten; zij weten welke problemen de stedelijke besturen tijdens oorlogsperiodes of in jaren van gewapende vrede beziggehouden hebben: een agressieve 'provinciale' fiscaliteit, geldopslopende troepenverplaatsingen en -inkwartieringen, een voortdurend zoeken naar lapmiddelen om uit de onmiddellijke geldnood te geraken, een aangroeiende geconsolideerde schuldenlast, al dan niet 'verbloemde' oorlogsschattingen, een met moeite binnen approximatief-legale banen gehouden administratief improviseren... Een stof die rechtstreeks naar de paden van het anekdotische leidt en die wel vaker de (foutieve) indruk van uitzonderlijkheid kan wekken. Wijlen F. Dumont heeft zich niet helemaal aan deze gevaren weten te onttrekken, *a fortiori* omdat het plan van zijn boek sterk beïnvloed is geworden door de chronologie der gebeurtenissen en omdat hij zijn verhaal ongebruikelijk sterk doorspekt heeft met citaten en integrale documenttranscripties. Anderzijds dient toegegeven dat een dergelijke werkwijze hem toegelaten heeft een vlot leesbaar verhaal te brengen.

Dit zeker niet van kwaliteiten overlopend boek brengt, in een ruimer verband, een politieke geschiedenis van de militaire, fiscale en financiële tribulaties van een stadje waarvan het administratieve ritme door de oorlogstoestanden op een abnormaal hoog niveau was getild. Een financiële geschiedenis is het spijtig genoeg niet geworden: het geraadpleegde bronnenmateriaal schijnt mij daarvoor nochtans vrij beloftevol. Al bij al werd weer een lacune in de Zuidnederlandse achttiende-eeuwse geschiedenis gedeeltelijk gevuld in een publicatie die weliswaar niet schitterend kan worden genoemd, maar waarvan het nut toch niet moet onderschat worden.

Leo van Buyten